

Економіка України перебуває в глибокій системній кризі, яка є просторовою локалізацією в соціально-економічному середовищі нашої країни глобальних суперечностей і проблем. Уся світова економічна спільнота, теоретики і практики, політики і представники різноманітних течій суспільної думки розмірковують над причинами і наслідками кризи, шукають шляхи відновлення збалансованого розвитку.

Журналом було ініційовано дискусію з проблем кризи, яку відкрили академік НАН України В.М. Гець і член-кореспондент НАН України А.А. Гриценко статтею "Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним)" (Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 4–19). У ході дискусії було порушено широке коло питань відповідно до професійної орієнтації її учасників. Це є цілком зрозумілим, оскільки системна криза стосується всіх без винятку сторін суспільного й економічного життя. Разом з тим ситуація в Україні динамічно змінювалася, не розв'язуючи старі й породжуючи нові проблеми. Роздуми над ситуацією в Україні й пошуки шляхів виходу з кризи стають дедалі актуальнішими і нагальнішими. З урахуванням цього редколегія журналу провела "круглий стіл", на який були запрошені учасники дискусії, а також усі зацікавлені в обговоренні проблеми члени експертної спільноти.

У цьому номері вміщено статті, підготовлені авторами на основі їхніх виступів на "круглому столі". Даною публікацією журнал підбиває певний підсумок дискусії. Не в тому сенсі, що наявні в суспільстві проблеми вдалося розв'язати, а в тому, що результати дискусії сприяли більш глибокому розумінню механізмів сучасного розвитку ситуації та можливих шляхів виходу з кризи, подальший пошук яких повинен вестися з урахуванням отриманих висновків і здобутого досвіду.

Редакційна колегія.

*В. М. ГЕЦЬ,
академік НАН України, директор
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

ПОДОЛАННЯ КВАЗІРИНКОВОСТІ — ШЛЯХ ДО ІНВЕСТИЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ *

Розглянуто необхідність впровадження інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання в Україні шляхом вирішення принципово важливих у політико-економічному та інституційному сенсі проблем, які стоять перед забезпеченням стабільного економічного зростання в Україні; поглиблення ринкових трансформацій; подолання квазіринковості та квазіприватизації завдяки розвитку ринкової інфраструктури у всіх сферах і видах діяльності.

*V. M. HEYETS,
Academician of the NAS of Ukraine, Director,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

OVERCOMING THE QUASIMARKETNESS — A WAY TO THE INVESTMENT-ORIENTED MODEL OF ECONOMIC GROWTH

The necessity to introduce the investment-oriented model of economic growth in Ukraine by means of the solution of problems, which are basically significant in the politico-economic and

Гець Валерій Михайлович (Heyets Valerii Myhailovych) — e-mail: gvm@ief.org.ua.

** Стаття підготовлена за матеріалами дослідження на тему "Чинники і тренди економічного зростання в Україні".*

institutional senses for the support of a stable economic growth in Ukraine the deepening of market transformations, and the overcoming of a quasimarketness and quasiprivatization due to the development of a market infrastructure in all spheres and kinds of activity is considered.

Глибока криза, яка охопила українську економіку у 2013–2015 рр., призвела до чергового її спаду і поставила на порядок денний проблему забезпечення динамічного економічного зростання, оскільки відсутність або вкрай низькі його темпи на фоні повільного посткризового відновлення економіки у ключових торговельних партнерів України спричинять подальше падіння рівня життя населення і посилення соціального напруження на тлі загроз, зумовлених збройним протистоянням на Сході України. За таких умов у першу чергу повинна бути знайдена відповідь на запитання: наскільки існуюча модель відповідає вимогам часу і що має бути покладено в основу стимулюючої моделі економічного зростання?

За роки незалежності Україна пережила системну кризу трансформаційного характеру, а сьогодні – ще одну, старт якої припав на кінець 2008 р. внаслідок дії зовнішніх чинників.

В основі кризи, яка була основоположною і визначила майбутній шлях розвитку української економіки, лежали трансформаційні процеси, пов'язані з формуванням ринкового середовища та відповідної нової системи управління економікою, хоча, незважаючи на більш як 20-річний період її становлення і спроб подальшого розвитку, вона багато в чому не відповідає вимогам сучасності. Це була криза, яка дістала назву “трансформаційної”, в процесі виходу з якої було набуто досвід подолання гіперінфляції та формування інституційного середовища ринкового характеру, в якому приватна власність унаслідок реалізації в першу чергу процесів приватизації була інституціоналізована. Приватизація в Україні відбувалася хоча й за ухваленими Верховною Радою України законами, але з масовими порушеннями і мала високий ступінь насамперед моральної нелегітимності. Результатом трансформаційних змін в українській економіці була і є характерна неповнота ринкових перетворень. Сформувати ефективного власника, орієнтованого на капіталізацію прибутків і економічне зростання, не вдалося через відсутність досвіду як у держави (щодо регуляторної політики та політики структурних реформ), так і у бізнесу (щодо використання договірних відносин між суб'єктами ринку). За дослідженнями ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” підсумків приватизації в Україні у 2000–2010 рр., приватизовані підприємства за результатами своєї діяльності поступилися результатам, які вони демонстрували до приватизації. Висновок є однозначним: новий етап приватизації 2015–2016 рр. має відбуватися з досить суттєвими корективами у законі про приватизацію, щоб не допустити повторення помилок минулого, непрозорості та безконтрольності (що може призвести до ще більшого монопольного контролю над власністю), а також не стільки мати необхідні доходи бюджету для їх проїдання, як це було раніше, скільки забезпечити використання отриманих фінансових ресурсів для інвестування та підтримку фінансової ліквідності. Також важливо не продешевити при продажу об'єктів, оскільки за наявності суттєвих кризових ознак в економіці України ціни на об'єкти власності (активи) падають. Крім того, важливо сформувати такі вимоги для майбутніх власників приватизованих підприємств, у яких були б інвестиційно орієнтовані перспективи, що сприяло б у тому числі й збільшенню кількості робочих місць. Адже саме безробіття в Україні стає дедалі значущою проблемою. У сукупності все це повинно стати прологом для нової моделі економічного зростання, яка має сформуватися в епоху реформ 2015–2016 рр. і тим самим забезпечити вихід з кризи.

Враховуючи серйозні проблеми з наповненням бюджету реальними, а не інфляційного походження коштами, як це здебільшого має місце у 2015 р., а також значне навантаження на бюджет України у 2016 р. на фоні очікуваного зниження інфляції до

15–18% і з прогнозованим фактично нульовим ($\pm 0,5\%$) збільшенням ВВП, необхідності обслуговування державних боргів, надзвичайної складності залучення іноземних інвестицій та кредитів, саме збільшення доходів від приватизації має частково вирішити проблеми збалансування бюджету — поряд з підвищенням податків на споживання (ПДВ, акцизи) та високододічний бізнес, як це відбувається у країнах, що успішно борються з кризою та забезпечують післякризове відновлення економіки. Іншу частину коштів від приватизації необхідно направити на інвестування, як це прийнято в європейській практиці (до 5% ВВП). Саме тому не викликає сумнівів доцільність розширення переліку об'єктів приватизації у 2015–2016 рр., у тому числі включення до нього деяких стратегічно важливих підприємств. У першу чергу це слід зробити в тих видах діяльності, де сьогодні держава виявляється неефективним власником. При проведенні чергового етапу приватизації необхідно враховувати, що універсальної форми власності для всіх часів і народів не існує. Отже, щодо структури власності найприйнятнішим є підхід, коли всі її форми мають право на існування і взаємодіють між собою, тому приватизація не повинна довести структуру власності до абсурду.

Дослідження ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" результатів приватизації 2000-х років в Україні дають підстави говорити про можливі ризики, пов'язані з проведенням широкомасштабної приватизації державного майна у стислі строки, зокрема у 2015–2016 рр.

По-перше, це ризик низьких цін на об'єкти приватизації, оскільки продаж майна відбуватиметься, по суті, в екстремальних умовах, а тому, за нашими оцінками, ціна продажу об'єктів державного майна може виявитись у 3–5 разів нижчою, ніж за звичайних умов. Також неприпустимо продавати підприємства сьогоднішнім кредиторам або їх посередникам за умови списання частини боргів в обмін на нижчу, ніж ринкова, вартість об'єктів приватизації. Саме тому чіткість і прозорість процесів приватизації у 2015–2016 рр. є надзвичайно важливими.

По-друге, це ризики, пов'язані із соціально-економічними наслідками приватизації в базових галузях економіки, особливо енергетиці. Досвід зарубіжних країн (Болгарії, Росії) показав, що внаслідок приватизації ціни на енергію не знижувались, як очікувалось, а зростали.

По-третє, це ризики, пов'язані із зниженням ефективності діяльності приватизованих підприємств (порівняно з доприватизаційним періодом). Теза про те, що перехід до приватної власності автоматично забезпечує поліпшення фінансових показників роботи підприємств, за нашими дослідженнями, не дістає свого підтвердження в Україні*.

По-четверте, ризики, зумовлені недоотриманням бюджетом доходів у зв'язку з неналежною підготовкою об'єктів до продажу, оскільки сьогодні існує термінова потреба у проведенні завершального етапу приватизації.

Для мінімізації ризиків, підвищення ефективності приватизації та формування умов для виробничої активності приватизованих підприємств на її завершальному етапі в Україні пропонуємо:

1. Не проводити (відстрочити) у 2015–2016 рр. приватизацію потенціальних об'єктів, де є ризики недоотримання бюджетом доходів, і обмежитися приватизацією інвестиційно найбільш привабливих стратегічних об'єктів, які відповідають ідеології запуску в Україні інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання.

2. Застосувати зарубіжний досвід щодо сплати державі компенсацій у разі продажу об'єктів приватизації за заниженими цінами. Наприклад, у Великобританії у 2007 р. був запроваджений одноразовий податок на приватизовані в період діяльності уряду М. Тетчер об'єкти, що дозволило залучити до бюджету 10 млрд. фунтів стерлінгів.

* Детально ці та інші висновки про діяльність приватизованих підприємств в Україні див. [1].

3. Розпочати приватизацію об'єктів соціального призначення, які перебувають на балансі органів виконавчої влади та державного управління (відомчі заклади медицини, санаторії тощо).

4. Відновити діяльність позабюджетного Державного фонду приватизації з метою акумулювання частини надходжень від продажу об'єктів державної власності та доходів від володіння державним майном (дивіденди, проценти, орендна плата тощо), які мають йти на фінансову підтримку підприємств, що перебувають під державним контролем, для забезпечення їх модернізації на засадах розширення інвестиційної активності, що теж відповідає ідеології інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання.

5. Для підвищення ефективності передприватизаційної підготовки та реструктуризації об'єктів приватизації передати повноваження з підготовки до продажу об'єктів виключно Фонду державного майна України.

6. Зберегти нормативну вимогу щодо обов'язкового передприватизаційного продажу пакета акцій підприємства на фондовому ринку.

7. Для активізації участі іноземних інвесторів у приватизації об'єктів державної власності в Україні спростити процедури репатріації інвестицій та повернутися до приватизації переважно на засадах некомерційних конкурсів, які передбачають фіксовану ціну продажу та максимальні інвестиційні зобов'язання в постприватизаційний період.

8. Застосувати практику приватизації державних об'єктів з використанням продажу акцій публічних акціонерних товариств, у тому числі шляхом проведення IPO та SPO як на зарубіжних, так і на вітчизняних фондових майданчиках. Проведення IPO та SPO, особливо на зарубіжних майданчиках, буде неможливим при збереженні непрозорих схем власності та управління, веденні подвійної бухгалтерії, неналежних аудиторських перевірок. Фактично IPO та SPO є ефективним інструментом легалізації відносин власності, тобто забезпечують позитивний кінцевий результат процесу приватизації. Однак при здійсненні IPO слід враховувати, що це досить складний і затратний механізм. Тому його використання, в тому числі й з метою проведення приватизації, є можливим лише для обмеженого кола підприємств, переважно великих і таких, які мають достатні фінансові ресурси для його реалізації. Для державних підприємств, фінансовий стан яких не відповідає цим умовам, перед проведенням IPO потрібно здійснити комплекс заходів з реструктуризації та фінансового оздоровлення.

У разі врахування під час приватизації наведених рекомендацій ми уникнемо так званих “провалів” як у неефективній діяльності держави у ролі власника, так і самого ринку. Приватизація в Україні під контролем державного менеджменту дозволила йому нелегально, а часто й легально, володіти приватними підприємствами і привласнювати як легально, так і нелегально частку доходів, використовуючи своє службове становище. Цю ознаку квазіринковості в діяльності держави та бізнесу можна подолати в результаті зміни підходів до приватизації.

Ознаки квазіринковості в Україні також є у сфері державних закупівель. Для їх подолання в ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” розроблено відповідні рекомендації в частині формування виключно ринкових умов виконання державних замовлень, кінцева мета яких – формування державної контрактної системи України.

На шляху до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання державі слід не тільки займатися приватизацією, але й одночасно розширювати свою діяльність щодо формування “інститутів розвитку”, які мають компенсувати “провали ринку” в частині порівняно слабкої орієнтації на реалізацію інновацій, які є ключовими в модернізації економіки. “Інститути розвитку” – один з елементів інноваційної інфра-

структури. І хоча досить часто їх розглядають як інститути, в яких головна роль належить державі, вони, як й індустріальні парки, здебільшого мають принципово ринкову природу діяльності, а держава або місцеві органи влади надають їм різноманітні преференції. "Інститути розвитку" — обов'язковий елемент сучасності. Так, у США функціонують понад 400 індустріальних парків, у Польщі — понад 60; інтенсивно вони розвиваються й у всіх східноєвропейських країнах. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" розробив та вніс до розгляду Уряду пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання створення та функціонування індустріальних парків в Україні з урахуванням досвіду інших країн [2].

Сьогодні актуальним стає запитання: наскільки існуюче інституційне середовище української економіки відповідає вимогам боротьби з кризою? Вона вже вдруге охопила українську економіку і, як і трансформаційна криза, має системний характер, хоча ознаки системності суттєво відрізняються від тих, що були в період трансформаційної кризи, яка супроводжувалася гіперінфляцією і відсутністю інституційного середовища ринкового характеру. Старт нинішній кризі був даний світовою кризою 2008–2009 рр., внаслідок якої більшість країн, у тому числі й Україна, зазнали втрат від втечі капіталу. Тепер у нас до кризових явищ додався збройний конфлікт. Інституційне середовище сьогоденного ринку в Україні поки що не здатне дати відповідь на вимоги часу. Якщо в Україні в період трансформаційної кризи не існувало, наприклад, необхідної банківської системи і взагалі як фінансових, так і інших інститутів, без яких неможливе функціонування ринкової економіки, то тепер питання їх якості є більш важливим.

У даному дослідженні ми не розглядаємо особливі кризові явища, які існували в українській економіці наприкінці 2008 р. і у 2009 р. Та криза була ініційована в основному зовнішніми факторами, але й існуючі внутрішні умови в українській економіці сформували суттєві внутрішні диспропорції [3; 4]. Досить було тільки поштовху для її розгортання, що й відбулося під впливом зовнішніх факторів. Стан політики та економіки того часу зумовив в Україні практично найбільше падіння ВВП серед країн, економіка яких постраждала внаслідок кризи. Разом з тим висновки так і не були зроблені. У 2010–2013 рр. хоча і спостерігалось незначне економічне зростання, проте за ці чотири роки не вдалося досягти навіть рівня 2008 р., оскільки характер економічної моделі та існуюче інституційне середовище не були змінені. У підсумку диспропорційність відновилася, залежність від зовнішнього фінансування посилилась і криза проявилася у ще значно більших масштабах, поглибилася політичною кризою і доповнилася збройним конфліктом.

Перехідний процес у макроекономічному плані супроводжувався в Україні, насамперед, галопуючою інфляцією через безконтрольну емісію, здійснювану з метою підтримки бюджетних витрат згідно із зобов'язаннями минулого та обіцянкою, що перехід до ринку і незалежність нададуть можливість швидко досягти успіху. При цьому помилково вважалося, що це досягається без посиленої праці і дотримання жорстких бюджетних обмежень. Реалізувати політику таких обмежень і недопущення життя в борг Україна так і не наважилася за більш як 20-річний період незалежності. З попереднього досвіду був зроблений усього один ключовий висновок: неконтрольована інфляція — це безумовне зло, тому нинішній Уряд та Національний банк України, які перебувають під відповідним макроекономічним контролем з боку МВФ та країн-донорів, сьогодні ведуть доволі жорстку, хоча й не зовсім успішну боротьбу з інфляцією. Однак до цього часу Україна, як і багато інших країн, не навчилася жити відповідно до заробленого. Як наслідок, напередодні цієї кризи боргова залежність України безперервно збільшувалася разом із зростаючою залежністю від зовнішнього фінансування.

Сучасна політика стабілізації в умовах дефіциту торговельного балансу і розбалансованості бюджету, нестабільності банківської системи, яка вже сформована,

але багато в чому діє неефективно і має низький рівень довіри з боку як населення, так і бізнесу, є продовженням політики стабілізації шляхом використання зовнішнього неринкового характеру фінансування, оскільки доступ до світових фінансових ринків закритий. Стабілізація в Україні в існуючих умовах економіки ґрунтується на засадах жорсткої економії, використання ресурсів міжнародних фінансових інститутів та країн-донорів, оскільки приватний інвестор утримується як від інвестування своїх заощаджень у реальний сектор, так і від купівлі державних цінних паперів за цінами, які б могли задовольнити Україну.

Такий макроекономічний сценарій, по суті, є своєрідним заміном використання коштів емісійного походження, отриманих від НБУ, як це було за часів трансформаційної кризи, коли кошти бюджету для покриття його дефіциту формувалися за рахунок емісії НБУ. В умовах використання зовнішніх запозичень емісійний центр знаходиться за кордоном. По суті мало що змінилося. Власні боргові зобов'язання перед національним центром згоряють у полум'ї інфляції, а борги зовнішнім кредиторам, особливо, якщо кошти останніх проїдаються або розкрадаються, інфляція тільки примножує. Тому боротьба з нею ведеться під пильним контролем міжнародних фінансових кредиторів. Якщо країні не вдається добитися суттєвого економічного зростання, то, врешті-решт, посилюється боргове навантаження. Це означає, що боротьбу за скорочення боргу можна і слід вести виключно на засадах такої моделі економічного зростання, яка дозволяє вчасно розраховуватися з кредиторами завдяки тому, що зовнішні запозичення держави і бізнесу не розкрадаються, не проїдаються, а інвестуються, підтримуючи макроекономічну стабільність. І це ще одна ознака нової моделі економічного зростання, орієнтованої на інвестування, а не на проїдання основного капіталу та запозичень, як це було під час трансформаційної кризи. Україна неодноразово підписувала угоди з МВФ, отримувала кредити від Світового банку та інших установ, але потім не завжди виконувала їх умови.

Незважаючи на те, що в окремі роки в економіці України спостерігалось економічне зростання, в результаті попередніх реформ трансформаційного характеру відновити рівень інвестиційної активності, що існував у 1990 р., так і не вдалося. Так, станом на 2014 р. індекс вкладень в основний капітал становив 44,4% від рівня 1990 р. Водночас темпи зростання реального наявного доходу населення у 2014 р. до 1990 р. дорівнювали 125,4%, а ВВП – 64,8%. Ці дані свідчать про існування явної диспропорції, яка у підсумку показала, що далі так продовжуватися не могло. Економіка потерпає від кризи, і які б заходи з її макроекономічної стабілізації та інституційної реорганізації (а це необхідна умова для економічного зростання) не проводилися, без структурних реформ, спрямованих на активізацію інвестиційних процесів в економіці України, досягти чергового підвищення рівня життя неможливо.

У попередні роки економіка дозволяла отримати бажані результати в основному за рахунок активізації діяльності підприємств так званих базових секторів економіки (металургії, хімії, аграрного виробництва) на зовнішніх ринках з одночасним проїданням нагромадженого основного капіталу в тих самих традиційних видах діяльності за високого рівня кореляційної залежності темпів зростання (падіння) ВВП від динаміки світових цін на сталь, мінеральні добрива та зерно. Українська економіка залежала вчора, залежить сьогодні і у багатьох відношеннях критично залежатиме завтра від кон'юнктури, яка складається на світових ринках, оскільки понад 50% ВВП, а в окремі роки і значно більше, формуються за рахунок експорту товарів і послуг. У 2000–2014 рр. вплив експорту на динаміку ВВП майже у 60% випадків був істотнішим, ніж на динаміку кінцевих споживчих витрат. Особливо слід зупинитися на кризових 2009 і 2014 рр., коли скорочення експорту спостерігалось одночасно із зменшенням кінцевих споживчих витрат, адже при пошуку шляхів виходу з кризи ключовими стають

політика жорсткої економії, з одного боку, і падіння попиту на зовнішніх ринках на продукцію українського експорту – з іншого. При цьому післякризове піднесення в економіці починається в результаті зростання експорту, оскільки девальвація збільшує його цінову конкурентоспроможність. Проте у післякризовому піднесенні головну роль відігравали кінцеві споживчі витрати, а не курсові коливання, оскільки, як показують дані таблиці 1 і рисунку, в українській економіці щодо динаміки обсягу експорту товарів і послуг, зміни цінової конкурентоспроможності спостерігалися суттєві відхилення у їхній синхронності. Саме ці дані свідчать про некоректність нинішніх очікувань того, що майже триразова девальвація у 2013–2014 рр. гривні створить особливі умови для нарощення експорту, а отже, і для його позитивного впливу на зростання економіки у 2015–2016 рр. На нашу думку, причина в тому, що несинхронність – це результат впливу таких факторів, як умови торгівлі, в тому числі й цінові; слабкість торговельної політики, перш за все щодо підтримки експорту, опанування нових ніш на світових ринках, оскільки багато з них уже зайняті й контролюються іноземними конкурентами. Порівняно низька якість українських товарів і послуг та їх невідповідність вимогам світових ринків не дозволяють тільки за рахунок цін експорту досягти успіху за ширшим колом товарів, ніж сталь, зерно, мінеральні добрива. Отже, в українській економічній політиці, яка має бути спрямована на побудову нової інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання в умовах вимушеної жорсткої політики обмежень, яка формує динаміку кінцевих споживчих витрат, у реаліях жорсткої економії як складової макроекономічної стабілізації, варіантом дій, які справлятимуть позитивний вплив на економічне зростання, є політика, спрямована на нарощення експорту шляхом створення, перш за все, таких умов торгівлі для України, які б відкрили їй доступ на світові ринки. У цьому випадку йдеться про формування, насамперед, такої інституційної спроможності, в якій би використовувалися ринкові засади замість наявних квазіринкових, особливо тих, які в першу чергу залежать від України. До них належить забезпечення оперативної та прозорої діяльності української митниці. За оцінками експертів, інституційно вона не відповідає ідеології сприяння просуванню українського експорту на зовнішні ринки. Крім того, в Україні до цього часу відсутня фінансова інституція, яка б мала відповідати за підтримку експорту.

Таблиця 1

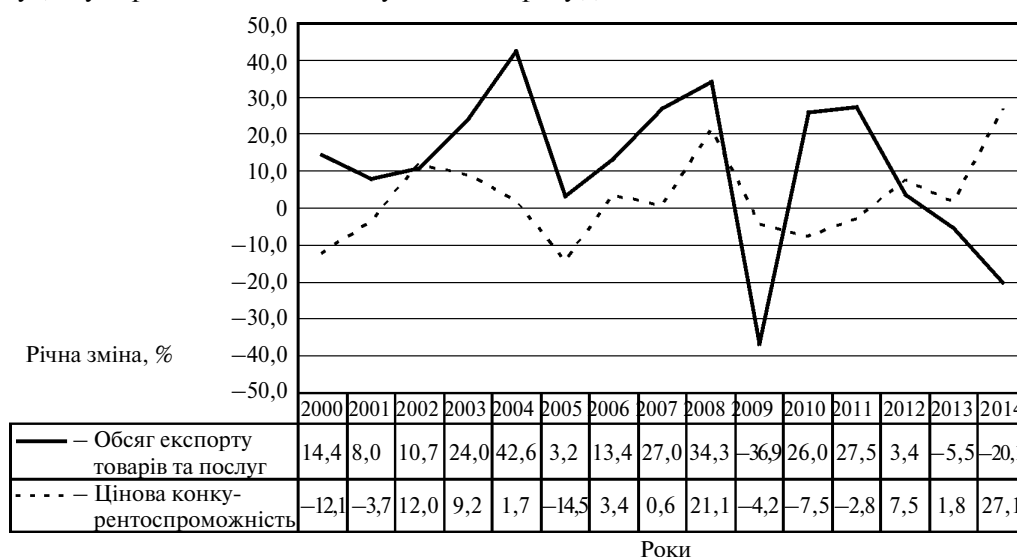
Динаміка зміни реального ефективного обмінного курсу гривні та цінової конкурентоспроможності товарів і послуг в Україні у 2014–2015 рр. *

Період	Індекс реального ефективного обмінного курсу гривні	Індекс цінової конкурентоспроможності	Відносна зміна за період до заданої точки відліку (%)
грудень 1999 р. = 1			
грудень 2014 р.	0,736	1,358	36
травень 2015 р.	0,764	1,309	31
грудень 2007 р. = 1			
грудень 2014 р.	0,689	1,451	45
травень 2015 р.	0,716	1,397	40
грудень 2013 р. = 1			
грудень 2014 р.	0,787	1,271	27
травень 2015 р.	0,817	1,224	22
грудень 2014 р. = 1			
травень 2015 р.	1,038	0,963	-4

* Розраховано кандидатом економічних наук, провідним науковим співробітником ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" С. Шумською за даними НБУ.

Слабкою і, за своєю суттю, багато в чому не ринково орієнтованою залишається українська логістика, яка має сприяти та забезпечувати постачання товарів і послуг на

експорт навіть у тих видах діяльності, продукція яких відповідає викликам ринку. Не ринкові, а квазіринкові методи домінують у механізмах повернення валютної виручки в країну і можливостях її використання для забезпечення експортоорієнтованих виробництв необхідними імпортними комплектуючими та сировиною. Існуюча тут, як і в багатьох інших складових, ознака квазіринковості у ринково орієнтованій експортній діяльності суттєво обмежує прискорення переходу до економічного зростання і використання для цього, насамперед, тих можливостей, які відкриває з 2016 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Реалізація умов цієї Угоди неістотно впливає на відкриття *в короткостроковому періоді ринків країн ЄС* для українського товаровиробника, але надає перспективи для розширення присутності українського експорту на ринках “третіх” країн. Подолання ознак квазіринковості в частині посилення інституційної спроможності підтримки експорту є вкрай важливим. Інакше ми ще більше прискоримо виведення українського бізнесу до інших країн, які мають інституційну спроможність забезпечувати експортну діяльність.

Графічна інтерпретація динаміки зміни обсягу експорту товарів і послуг та їх цінової конкурентоспроможності у 2000–2014 рр.

Розраховано кандидатом економічних наук, провідним науковим співробітником ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” С. Шумською за даними НБУ.

Для України важливо відлагодити інвестиційно орієнтовану модель економічного зростання ще й тому, що ступінь спрацювання основного капіталу в економіці України становить 77,3%, при тому, що в окремих видах діяльності він ще набагато більший і практично досягнув свого максимуму, і не тільки у згаданих видах діяльності та інфраструктурі (мости, дороги, комунікації), але й у сфері житлово-комунального господарства.

Іншим ресурсом, який давав можливість навіть підвищувати рівень реальних доходів населення, було по суті безконтрольне або малоконтрольоване суспільством використання як зовнішніх, так і внутрішніх запозичень, через що рівень боргової залежності держави по зовнішніх боргах на кінець 2014 р. сягнув 39,1% ВВП, а внутрішня заборгованість – 31,2% ВВП. При цьому більш як три чверті внутрішніх запозичень держави здійснювалися шляхом неринкового розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП).

Українська держава свої фінансові проблеми вирішувала не ринковими, а квазіринковими методами, хоча була визнана країною з ринковою економікою. Але це, скоріше, було актом політичної волі, ніж результатом реформ. Станом на 1 жовтня

2014 р., тільки за 2008–2014 рр. неринкове розміщення ОВДП становило 356,1 млрд. грн., або близько 75% усіх розміщень. Таким чином, до останнього часу Україна з формально визнаною ринковою економікою вела квазіринкову діяльність, переключуючи відносини на фінансових ринках і тим самим виводячи внутрішні заощадження з потенціальної сфери інвестування у сферу споживання (тобто проїдання).

На фоні безпрецедентного запровадження квазіринкового механізму поповнення Україною своїх доходів не менш квазіринковою була і її поведінка у використанні цих ресурсів. Так, згідно з даними таблиці 2, державна підтримка підприємств в Україні порівняно з країнами ЄС у 2000–2013 рр. була суттєво більшою (в 5,1–9,1 раза). Україна втрачала більше коштів на підтримку підприємств за видами діяльності, ніж у середньому по ЄС та його окремих (навіть з транзитивною економікою) країнах. Структура цих витрат в Україні є вкрай нераціональною, оскільки вона суттєво деформує ринкове середовище. Крім того, видно, який доступ до державних ресурсів мали одні й не мали інші (машинобудування та сільське господарство) товаровиробники.

Таблиця 2
Державна підтримка підприємств у країнах ЄС та Україні у 2000–2013 рр. *
(% ВВП)

Країна	Роки			
	2000	2005	2010	2013
ЄС–28.....	0,7	0,6	0,6	0,5
Болгарія.....	0,5**	0,1	0,1	0,3
Чехія.....	2,3	0,6	0,8	1,1
Угорщина.....	1,1	1,8	0,7	
Польща.....	1,0	0,8	0,9	0,7
Румунія.....	1,9*	0,6	0,2	0,6
Україна.....	4,02	3,07	5,44	4,57
Україна порівняно з середнім в ЄС у цілому (разів).....	5,7	5,1	9,1	9,1

* Дані по країнах ЄС наведено за: European Commission. State aid scoreboard 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/scoreboard/non_crisis_en.html; дані по Україні розраховано кандидатом економічних наук, старшим науковим співробітником ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" О.О. Буланою.

** 2002 р.

Дві останні галузі є особливо важливими, оскільки машинобудування – база для забезпечення інвестиційної діяльності, а сільське господарство – це та галузь, яка поряд з металургією забезпечує експортний потенціал і відповідні надходження валюти в Україну (табл. 3).

Таблиця 3
Структура державної підтримки підприємств України
за видами діяльності у 2000–2013 рр.
(% ВВП)

Напрями	Роки			
	2000	2005	2010	2013
Галузева підтримка.....	4,02	3,07	5,44	4,57
Вугільна промисловість.....	1,06	0,70	0,68	1,01
Енергетика.....	0,72	0,31	1,71	1,32
Машинобудування.....	0,14	0,21	0,05	0,07
Фінансові послуги.....	–	0,16	0,78	0,10
Фармацевтика і торгівля ліками.....	1,20	0,31	0,77	0,29
Видавничі галузі (податкові пільги).....	0,15	0,04	0,03	0,07
Інші.....	0,00	0,00	0,38	0,44

<i>Закінчення таблиці</i>				
Сільське господарство.....	0,34	1,29	1,44	1,13
Горизонтальна підтримка.....	0,27	0,05	0,19	0,25
Науково-технічні розробки.....	0,21	0,01	0,02	0,00
Підготовка кадрів та підвищення кваліфікації персоналу (бюджетне фінансування).....	0,00	0,00	0,00	0,00
Природоохоронні заходи та енергетика..	0,00	0,02	0,16	0,23
Інші.....	–	0,00	0,00	0,02
Усього.....	4,02	3,07	6,03	4,67

Розраховано за [5].

Водночас, якщо порівняти структуру державної підтримки за видами діяльності окремих країн ЄС, то вона принципово відрізняється від української практики (табл. 4). Україна, з одного боку, вичерпала можливість жити в борг, тому для неї зовнішні ринки фактично закриті, а з іншого – не може і не має необхідності в таких масштабах підтримувати підприємства реального сектору, а також за цих умов не може інвестувати кошти в інфраструктурні проекти та інші види діяльності, що властиво європейським країнам. Проведення так званих “непопулярних” реформ в Україні, зміст яких у першу чергу орієнтований на жорстку економію, формує умови, коли попит перестає бути “промоутером” економічної активності і відбувається падіння економічного зростання. Отже, в Україні поки що неможливо його нарощувати за старою моделлю.

Таблиця 4

Структура державної підтримки певних видів економічної діяльності та підприємств в окремих країнах ЄС у 2008–2013 рр.

(% ВВП)

Показники	Р о к и					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Чеська Республіка						
Усього державна підтримка, без залізничного транспорту.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Допомога сільському господарству.....	18,0	24,2	20,0	17,3	15,1	12,0
<i>Допомога на горизонтальні цілі загального інтересу</i>						
Захист навколишнього середовища.....	0,7	1,5	5,5	5,6	6,2	19,7
Регіональний розвиток.....	71,9	58,0	55,6	65,8	68,6	59,4
Наукові розробки та дослідження, включаючи інновації.....	19,8	35,1	33,0	25,5	21,7	18,0
Усього підтримка на горизонтальні цілі.....	74,4	65,5	64,5	79,7	82,0	86,1
<i>Секторальна підтримка галузей, реструктуризації та порятунку окремих підприємств, закриття підприємств</i>						
Секторальний розвиток.....	98,1	88,4	60,4	88,9	66,7	100,0
Усього секторальна підтримка.....	7,7	10,4	15,8	3,4	3,3	2,3
<i>Підтримка транспорту (без залізничного)</i>						
Дорожній транспорт.....	81,3	76,5	75,4	86,8	99,3	95,5
Усього підтримка транспорту.....	2,7	2,5	1,1	0,4	0,9	0,5
Польща						
Усього державна підтримка, без залізничного транспорту.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Закінчення таблиці

Допомога сільському господарству.....	21,9	18,4	20,0	23,6	23,9	27,0
<i>Допомога на горизонтальні цілі загального інтересу</i>						
Зайнятість.....	45,8	38,8	35,6	43,7	44,5	46,7
Захист навколишнього середовища.....	15,7	18,5	18,4	10,0	0,4	0,2
Регіональний розвиток.....	30,7	33,7	36,4	35,3	42,7	42,3
Наукові розробки та дослідження, включаючи інновації.....	2,5	2,0	3,4	1,6	5,7	4,1
Усього підтримка на горизонтальні цілі.....	47,3	54,3	60,2	53,4	54,8	62,7
<i>Секторальна підтримка галузей, реструктуризації та порятунку окремих підприємств, закриття підприємств</i>						
Секторальний розвиток.....	81,6	95,6	91,6	98,2	83,7	98,1
Усього секторальна підтримка.....	30,9	27,3	19,8	22,9	21,3	10,4
<i>Підтримка транспорту (без залізничного)</i>						
Повітряний транспорт.....	81,1	99,3	98,4	88,6	97,5	98,2
Усього підтримка транспорту.....	0,5	3,0	0,6	0,5	3,5	0,2

Розраховано за: European Commission. State aid scoreboard 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/competition/state_aid/scoreboard/non_crisis_en.html.

Унеможливлення підвищення рівня наявних доходів населення є результатом недостатньої інвестиційної активності. Як уже було зазначено, у 2000–2008 рр. нарошування обсягів інвестицій хоча й відставало від зростання реальних наявних доходів населення та ВВП, але, починаючи з 1990 р., все-таки мало тенденцію до зростання і було максимальним у 2008 р. (74,2% від рівня 1990 р.). Це був період, коли валове накопичення, досягнувши 27,5% ВВП у 2007 р. та 26,4% у 2008 р., навіть перевищувало традиційно прийнятну норму заощаджень, яка дозволяє формувати інвестиційно орієнтоване економічне зростання.

Проте це мало місце всього протягом трьох років, коли норма валового накопичення (25–27% ВВП) дійсно відповідала інвестиційно орієнтованій моделі економічного зростання. У 2000–2005 рр. вона була в межах 19–22% ВВП, і це при тому, що валові накопичення становили майже 25%, а за підсумками 2004 р. – майже 32%, що істотно перевищило значення цього показника для країн, у яких економічне зростання є інвестиційно орієнтованим. Це означає, що у 2000–2005 рр. Україна, демонструючи високі темпи економічного зростання, була легальним нетто-кредитором світу, а у 2006–2014 рр. – переорієнтувалася на чисті запозичення.

На нашу думку, використання зовнішнього фінансування з метою стабілізації і розвитку не дасть бажаного результату, тому що ключовою перепорою тут є, з одного боку, відсутність доступу до ринкового залучення зовнішніх фінансових ресурсів у необхідних розмірах, а з іншого – наявність значних за масштабом невикористаних (втрачених) фінансових ресурсів внутрішнього походження.

За оцінками Т.П. Богдан, дефіцит зовнішнього фінансування тільки у 2015 р. становитиме 18,4 млрд. дол. (з урахуванням необхідного цільового приросту резервних активів), в іншому випадку – він буде на рівні 8,4 млрд. дол. Одним із способів покриття цього дефіциту слугує реструктуризація зовнішнього боргу державного сектору економіки. Проте навіть після такої реструктуризації на умовах пролонгації чи зменшення основної суми боргу дефіцит зовнішнього фінансування України орієнтовно становитиме 13,2 млрд. дол. Важливо, що період зовнішньої підтримки України міжнародними кредиторами і донорами не повинен обмежуватися 2015 р., оскільки і у 2016 р. країна по-

требуватиме зовнішнього фінансування в сумі 10 млрд. дол. для покриття розривів платіжного балансу і приросту резервних активів.

Нині для України є й інші прогностичні оцінки, зокрема, від МВФ та Віденського інституту міжнародних економічних досліджень. МВФ прогнозує у 2015 р. дефіцит зовнішнього фінансування України в сумі 5,2 млрд. дол. (з урахуванням приросту міжнародних резервів на 10,8 млрд. дол.), який має повністю покриватися за рахунок реструктуризації зовнішнього боргу*. Така оцінка відповідає прийнятій практиці діяльності МВФ і є досить оптимістичною. Віденський інститут міжнародних економічних досліджень оцінює дефіцит зовнішнього фінансування України у 2015 р. в сумі майже 15 млрд. дол. [6]. Його експерти пропонують українському уряду і міжнародним фінансовим організаціям орієнтуватися на необхідність реструктуризації зовнішнього державного боргу України. На нашу думку, бажано, щоб цей процес супроводжувався списанням частини боргу країни, що істотно вплине на реалізацію можливостей щодо її доступу до міжнародних фінансових ринків.

Водночас необхідно зазначити, що наявні статистичні дані, які характеризують динаміку системи чистого кредитування і забезпечення інституційних секторів вітчизняної економіки на основі показників зведених національних рахунків, указують на те, що чисте кредитування Україною зовнішнього світу в 1996–2013 рр. становило більш як 122 млрд. дол. Це означає, що вона була нетто-кредитором – з української економіки та, відповідно, з фінансової сфери виведено такий обсяг грошей, який за сьогоднішнім курсом перевищує річний ВВП. Виведення з України за кордон коштів – це втрата реального інвестиційного ресурсу, що мав би забезпечувати інвестиційно орієнтовану модель економічного зростання. Разом з тим це ще одна перепона на цьому шляху, яка пов'язана зі слабкою інституційною спроможністю української моделі ринкової економіки і зумовлена до того ж неефективною судовою системою, не здатною захистити права власності суб'єктів господарювання та населення. Далі йде зазначена квазіринковість у багатьох видах діяльності держави і бізнесу за масової корупції та адміністративних бар'єрів, через які нехай і неформально, але по суті відбувається реприватизація бізнесу завдяки контролю з боку державного істеблішменту.

Через квазіринковість у багатьох сферах економіки України нині не тільки немає доступу до фінансових ресурсів, але вони реально виведені, до того ж їх обсяги значно переважають навіть потенційно можливі іноземні інвестиції, на які можна розраховувати в найближчі 5–10 років. Повернення виведених за кордон коштів – це ключове завдання нової економічної політики інвестиційного характеру, що створить додаткові джерела фінансування, підвищить норму заощаджень і норму накопичення основного капіталу. Саме на такому шляху вдасться обмежити вже сформований рівень боргової залежності України, а в майбутньому – знизити його. Орієнтація на ресурси зовнішніх кредиторів, у тому числі міжнародних фінансових організацій, – це посилення боргової залежності, вихід з якої, за прикладом Греції, Іспанії, Португалії і багатьох інших країн, буде вкрай обтяжливим, тому що доведеться піднімати рівень фіскальної спроможності за рахунок тих секторів, які можуть успішно функціонувати. Як наслідок, це гальмуватиме економічне зростання, особливо якщо врахувати, що станом на початок 2015 р. валовий зовнішній борг країни (127,1% ВВП) майже удва рази перевищив 65-процентну граничну межу ВВП. За нашими оцінками, для України за наявного рівня розвитку економіки межа боргового навантаження становить 40–45% ВВП.

Додатковим серйозним фінансовим ресурсом для інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання слугують некапіталізовані грошові ресурси, які було

* International Monetary Fund. Ukraine // IMF Country Report. – 2015. – № 15/69. – P. 51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1569.pdf>.

виведено з України у вигляді виплат дивідендів нерезидентам і процентів, які нараховуються в іноземній валюті. У 2008–2014 рр. такі виплати становили майже 58 млрд. дол., які за певних умов у більшості випадків могли і мали б трансформуватися в інвестиції. Проте підвищені ризики щодо стійкості державних фінансів, надмірна підтримка державою окремих підприємств, які часто є "своїми" для бюрократів, додаткові субсидії, податкові пільги, наявні привілеї для виконання держзамовлення, безконтрольність доступу до природних ресурсів, спроби посилити монопольний контроль над ринками на фоні цілковитої слабкості українського ринкового середовища, в тому числі й у фінансовій сфері, мотивують іноземний бізнес не капіталізувати отримані прибутки в Україні, а виводити їх за кордон.

У новій інвестиційно орієнтованій моделі економічного зростання, яка має сформуватися у 2015–2016 рр., важливо й надалі виключно на ринкових засадах розвивати фінансовий сектор економіки України, без якого бажана модель не може функціонувати. Проте національний фінансовий ринок існує, тому в інституційному відношенні в банківському секторі необхідно не тільки подолати наявну кризу "токсичних" активів, ліквідності та високого ступеня недовіри, а й досягти необхідної відповідності ринкових умов функціонування. Так, виконані Н.М. Шелудько розрахунки показників концентрації банківської системи України у 2014–2015 рр. (згідно із статистичними даними НБУ), показали, що індекс Херфіндаля – Хіршмана в українській банківській системі є відносно низьким, що характеризує її як систему з невисоким рівнем концентрації. При цьому аналіз ринкової частини найбільших банків свідчить про наявність ознак формування олігополії на ринку банківських послуг. В умовах, коли український банківський сектор становить понад 90% активів фінансового ринку, це може обмежувати подолання квазіринковості як на фінансовому ринку, так і в цілому в економіці України.

Продовження розрахунків такого характеру для страхового ринку України як складової фінансового сектору вітчизняної економіки показує, що наявний середній рівень концентрації на ринку страхування життя також є ознакою олігополії.

Щодо фондового ринку – одного з ключових інституційних секторів фінансового сектору економіки України – можна зазначити високий рівень його квазіринковості. Так, ми вже говорили про те, яка поведінка держави з приводу її цінних паперів деформує цей ринок, але і в решті його секторів існує слабка ринковість, тобто квазіринковість фондових механізмів. Для її подолання Н.М. Шелудько пропонує виходити з необхідності повноцінного перезавантаження фондового ринку шляхом подолання:

- нерозвинутості інфраструктури фондового ринку;
- низького рівня захисту прав інвесторів;
- обмеженості фінансових інструментів, які перебувають в обігу та торгуються на фондових біржах;
- відсутності довгострокового ресурсу (на ринку повноцінно не працюють ні страхові, ні інвестиційні, ні недержавні пенсійні компанії);
- низької прозорості та неконкретності "правил гри";
- відсутності чіткої системи регулювання (на ринку регулювання фінансових послуг крім НБУ є ще два регулятори – НКЦПФРУ та Нацфінпослуги);
- невідповідності фондового ринку європейським стандартам і нормам;
- недостатньої гнучкості лістингових вимог до цінних паперів, які торгуються на фондових біржах;
- низької відкритості фондового ринку (бар'єрів входження зарубіжних цінних паперів на вітчизняний ринок та неможливості торгувати вітчизняними цінними паперами на зарубіжних біржах);

– високої корупційної та маніпулятивної складової функціонування вітчизняного фондового ринку.

Отже, потрібно дотримуватися висновку про необхідність бачення майбутньої економіки нашої країни крізь призму розв'язання принципово важливих у політико-економічному та інституційному сенсі проблем, які стоять перед Україною, а також про необхідність поглиблення ринкових трансформацій і забезпечення на їх основі успіху подальших демократичних перетворень, які є можливими завдяки подоланню квазіринковості шляхом розвитку ринкової інфраструктури у всіх сферах і видах діяльності.

Список використаної літератури

1. Даниленко А., Ершова Г., Білоусова О., Кошик О., Федоренко А., Шаблиста Л. Ефективність діяльності приватизованих підприємств в Україні : науково-аналітична записка. – К. : ДУ ІЕПр. – 2015. – 8 с.
2. Інноваційна Україна 2020 : нац. доп. ; [за ред. В.М. Гейця та ін.]. – К. : Національна академія наук, 2015. – 234 с.
3. Гець В.М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної і валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 5–23.
4. Денежно-кредитная политика России и Украины в условиях мировых финансовых потрясений : сб. ; [отв. ред. А.Д. Некипелов, М.Ю. Головнин]. – СПб. : Алетея, 2011. – 184 с.
5. Булана О.О. Тенденції реформування бюджетно-податкової підтримки підприємств в Україні // Фінанси України. – 2013. – № 8. – С. 44–53.
6. How to Stabilise the Economy of Ukraine // Background Study. – The Vienna Institute for International Economic Studies, 2015. – April 15. – P. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.united-europe.eu/wp-content/uploads/2015/04/Ukraine-Study-15.04.07_Final.pdf.

References

1. Danylenko A., Ershova G., Bilousova O., Koshyk O., Fedorenko A., Shablysta L. *Efektivnist' Diyal'nosti Pryvatyzovanykh Pidpryemstv v Ukraini* [The Efficiency of Activities of Ukraine's Privatized Enterprises]. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2015 [in Ukrainian].
2. Innovative Ukraine 2020: Nat. Report [edited by V.M. Heyets et al.]. – Kyiv : National Academy of Science, 2015.
3. Heyets V.M. *Makroekonomichna otsinka groshovo-kredytnoi i valyutno-kursovoi polityky Ukrainy do i pid chas finansovoi kryzy* [The macroeconomic estimation of the monetary and currency-rate policies of Ukraine before and during the financial crisis]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2009, No. 2, pp. 5–23 [in Ukrainian].
4. *Denezhno-Kreditnaya Politika Rossii i Ukrainy v Usloviyakh Mirovykh Finansovykh Potryasenii* [The Monetary Policy of Russia and Ukraine under Conditions of World Financial Shocks; edited by A.D. Nekipelov, M. Yu. Golovnin]. St.-Petersburg, Aleteiya, 2011 [in Russian].
5. Bulana O.O. *Tendentsii reformuvannya byudzhethno-podatkovoi pidtrymky pidpryemstv v Ukraini* [Tendencies of the reformation of a budgetary-tax support of enterprises in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 2013, No. 8, pp. 44–53 [in Ukrainian].
6. How to Stabilise the Economy of Ukraine. Vienna, Inst. for Intern. Economic Studies, April 15, 2015, available at: http://www.united-europe.eu/wp-content/uploads/2015/04/Ukraine-Study-15.04.07_Final.pdf.